

POSTOJE UČITELŮ K VLASTNÍ PROFESI

JAN SOLFRONK, PETR URBÁNEK

Anotace: Příspěvek stručně prezentuje vybrané výsledky dotazníkového šetření postojů učitelů k vlastní profesi. Ve stati jsou analyzovány rozdíly uvnitř sledovaného souboru. Postojová sféra orientovaná k vlastní profesi, na kterou spolupůsobí řada vnějších faktorů, je u současného učitele chápána jako významný determinant kvality profesního výkonu.

Řada změn, ke kterým vlivem společenského vývoje posledního desetiletí u nás dochází, ovlivňuje v různé kvalitě i edukační realitu škol. Dynamika hodnotové hierarchie dětí, mění se role žáka v procesu výuky, jiné postoje žáků ke škole i k výuce i změny řady kurikulárních parametrů vyučovacího procesu vytvářejí ve škole také měnící se edukační klima.

Zatímco takovéto změny přijímají děti zcela přirozeně a samozřejmě, pro učitele představují mnohdy výrazný zásah do podmínek jejich práce i stylu výuky a lze předpokládat, že mohou být i výrazným faktorem, který ovlivňuje změnu jejich postoje k žákům, k profesní činnosti, k učivu. Postoje k vlastní profesi pak ve světle uvažovaných proměn dnešní školy představují jednu z důležitých determinant učitelova výkonu.

Můžeme předpokládat, že postoj k profesi je ovlivněn [a] *motiv*, které budoucího učitele vedou již při výběru učitelského povolání a jsou i odrazem subjektivní (ale mnohdy také nezralé) představy o učitelství. Svou rolí zde jistě hraje i relativně snažší přístup na učitelské fakulty a představa o méně náročném studiu. Některé výzkumy naznačují, že motivace k učitelské profesi je ve fázi výběru studia učitelství nízká, povrchní a relativně vysoký zájem o studium je klamný (srovnej Průcha 1997, 199-202). Posluchači učitelství většinou shodně uvádějí práci s dětmi a zájem o aprobační předmět jako motivy, které nejvýznamněji ovlivňují jejich rozhodnutí stát se učitelem (Urbánek 1998, 49-52 aj.). Předpokládáme, že [b] *samotný průběh studia*, zejména model praktické pregraduální přípravy, přináší u budoucích učitelů v postojové sféře k vlastní (budoucí) profesi významné posuny. To se jednak týká poznávání edukační reality, přijímání rolí a orientace v této realitě a dále také speciálního osobnostního nácviku profesních dovedností (sebereflexe, sebehodnocení apod.). Neméně významným činitelem utváření

postojů k vlastní profesi jsou kromě výše uvedených vnitřních motivů adepta učitelství a kvality průběhu jeho profesní přípravy také [c] *reálné vnější podmínky*. Tím máme na mysli řadu proměnlivých relativně objektivních faktorů edukační reality, ve kterých se současný učitel nachází, jako je prostředí školy, pedagogický sbor, kázeň žáků, podpora rodičů a veřejnosti, profesní zátěž učitele, perspektivy a karierní systém apod. V naší stati se zaměříme právě na vnímání těchto vnějších podmínek učitelské profese samotnými učiteli.

Cíle a metody šetření

Cílem našeho šetření bylo zjistit, jaké aktuální postoje prezentují učitelé ke své vlastní profesi. Šetření navazuje na výsledky výzkumu podmínek práce učitele, resp. zjišťování profesní časové zátěže učitelů na ZŠ (Urbánek 1999a, 1999b), a je součástí rozsáhlejšího výzkumu, který sleduje vývoj postojů (a představ) k vlastní (budoucí) profesi v průběhu studijní a profesní dráhy učitele, a to i v mezinárodním kontextu.

Ke zjišťování postojů k vlastní profesi českých učitelů – expertů, o kterém pojednává tato stať, jsme použili metodu dotazování. Výzkumný nástroj byl konstruován autory příspěvku a je rozdělen na tři tematické oblasti:

a) obecné postoje učitelů k vlastní profesi (tj. k dalším subjektům edukace, podmínkám práce, pracovní zátěži, kvalitě vlastní výuky; 20 položek)

b) konkrétní postoje učitelů k žákům a jejich projevům (vnímání úspěšnosti žáků, kázně dětí, komunikace s žáky; 6 položek)

c) konkrétní postoje učitelů k vlastním aprobačním předmětům (vztah k předmětu aprobace, sebevzdělávání; 6 položek)

Dotazníky byly zadávány na jaře 2000 instruovanými administrátory. Šetřený soubor představovalo celkem 115 učitelů základních (n = 84) a středních (n = 34) škol, zejména z okresů Liberec (26,1 %), Jablonec nad Nisou (8,7 %), Semily (7,8 %), Mladá Boleslav (7,8 %), Trutnov (5,2%) a dalších 22 okresů České republiky. Sledovány byly další charakteristiky respondentů (pohlaví, délka profesní praxe, aprobační zaměření, velikost školy).

Výsledky, diskuse

Postoje k reálným (vnějším) podmínkám edukace [c] zaujímá učitel na základě hodnocení vnímané kvality jednotlivých komponent. Mezi nejvýznamnější komponenty, které ovlivňují učitelovy postoje k profesi, patří především subjekty edukace, v první řadě žáci.

Lze říci, že získané výpovědi v našem šetření hovoří jednoznačně o převažujících pozitivních postojích učitelů ke svěřeným žákům. Týká se to jak roviny osobních (lidských) kontaktů učitele s dětmi („*těším se na své žáky*“, „*své žáky mám rád*“), tak také profesní interakce s žáky (oblast komunikace, citlivé vnímání učebních výsledků žáků, jejich úspěchů a neúspěchů). Učitelé vypověděli, že *rádi* (46,1%) a *většinou rádi* (40,9%) komunikují se svými žáky i mimo vyučování, práce a komunikace s dětmi *spíše netěší* (13,9%) a *vycherpává* (3,5%) necelou pětinu respondentů.

Zajímavé byly také výpovědi učitelů k problému kázně žáků. Více než dvě třetiny učitelů (67,8%) považují své žáky za *většinou ukázněné*, avšak jen 9,6% za *ukázněné* a plná pětina respondentů (20,0%) uvedla, že své žáky vnímá jako *málo ukázněné*. Zajímavé je, že ani jediný učitel nehodnotil své žáky jako *neukázněné*! Tento fakt společně s některými níže uvedenými rozdíly ve výpovědích uvnitř sledovaného souboru svědčí i o složitosti fenoménu školní kázně a obtížně postihnutele obecné charakteristice kázně školní třídy jako celku. Použitý výzkumný nástroj samozřejmě ani není schopen detailněji tento problém analyzovat.

V oblasti hodnocení kázně žáků byly uvnitř celého šetřeného souboru shledány výraznější rozdíly. Nejpozitivnější výpovědi vykazuje skupina učitelů 1. stupně ZŠ (jako *ukázněné* a *většinou ukázněné* považuje své žáky 85% učitelů prvního stupně) a skupina učitelů s více než desetiletou praxí (80,3%). Naopak, nejhůře vnímá kázeň svých žáků skupina učitelů s praxí 4-10 let (tedy i hůře, než začínající učitelé), plná jejich třetina (33,3%) o svých žácích vypovídá, že jsou *málo ukáznění* a *spíše neukáznění*, obdobně jako 29,7% učitelů 2. stupně ZŠ. Mezi výpověďmi žen a mužů nebyly při hodnocení kázně žáků shledány výraznější rozdíly.

Dalším velmi důležitým lidským faktorem, který „vstupuje“ do vyučování a svou kvalitou může ovlivnit postoje učitelů k učitelství, jsou kolegové, vedoucí pracovníci školy a také rodiče. Jednoznačně pozitivní vztahy (*vždy, většinou ano*) ke svým kolegům vyjadřuje výrazná většina (79,1%) učitelů, dalších 17,4% hodnotí tyto vztahy ještě jako pozitivní, avšak intenzitou omezené (*někdy*). Negativní

vztahy ke kolegům vyjádřilo jen 3,5% respondentů. Je zajímavé, že výrazně negativněji o vztazích ke kolegům vypovídali učitelé – muži (negativní vztahy vyjadřovalo 10,3%) a skupina učitelů s praxí 4-10 let. Naopak, pozitivnější vztahy ke kolegům prezentovali učitelé na 2. stupni ZŠ (nutnost spolupráce). Překvapující je porovnání výpovědi učitelů z malých (do 300 žáků) a velkých škol (nad 601 žáků). Učitelé velkých škol, i přes to, že jejich výpovědi byly rozporuplnější, prezentovali v daleko větší míře (88,9%) jednoznačně pozitivní vztahy ke svým kolegům než učitelé z malých škol, kde se tak vyjadřovalo pouze 75,7% respondentů.

Plné dvě třetiny učitelů (66,9%) uvádělo, že rodiče a veřejnost učitele *spíše nepodporuje*, či *nepodporuje*, příp. *učiteli škodí*, opět se značnými rozdíly mezi učitelkami (71,0%) a učiteli (55,1%), mezi učiteli prvního (45,0%) a druhého (73,4%) stupně ZŠ a s výraznějšími odchylkami u skupiny učitelů s praxí 4-10 let (75,0%) a skupiny učitelů ze středně velkých (301-600 žáků) škol (71,7%). Domníváme se, že tyto výsledky poměrně věrně kopírují vnímání problému současného vztahu školy a rodiny učiteli jako důsledek stále nevyjasněných pravidel v této oblasti a nejednoznačných kompetencí škol, a to v protikladu k trendům infiltrace celospolečenských problémů do života dnešní školy.

V této souvislosti jsme také zjišťovali názory učitelů na spokojenost s vlastním postavením a společenskou prestiží. Tyto učitelé vnímané parametry souvisejí s vytvořenými podmínkami práce učitelů, resp. s vnímáním kvality těchto podmínek učitelů. Pouze 4,3% respondentů je se současným stavem postavení a prestiže učitelů spokojeno (nejvyšší hodnoty vykazovala překvapivě skupina začínajících učitelů – 20,0%), téměř dvě třetiny učitelů (64,3%) vyjadřovalo, že postavení učitele není dobré a jeho prestiž není vysoká. Čtvrtina všech učitelů (25,2%) také poukázala na fakt, že se v posledním desetiletí nenaplnila očekávání učitelů a jejich postavení se stále nemění. Je zajímavé, že prestiž učitelské profese je obecně vnímána veřejností, a dokonce i studenty učitelství, již tradičně daleko příznivěji, než samotnými učiteli. Dokazují to např. výzkumy Tučka a Machonina (1993, 367-382) nebo Havlíka (1994, 210-216), podle kterých bývá prestiž učitelské profese hodnocena společností vysoko na předních místech. Také některé mezinárodní komparace (např. Seebauer 1997, 165-166; Blížkovský a kol. 2000, 166-167), zabývající se podmínkami práce učitelů, poukazují na nápadně „nižší profesní sebevědomí“ u českých učitelů.

Učitelé, s výraznými rozdíly ve výpovědích žen a mužů, nepovažují ani platové ohodnocení jako vyhovující (nevyslovil se tak ani jeden respondent). Jako průměrné jej hodnotí více než třetina (35,7%) sledovaného souboru (40,7% žen a jen 20,7% mužů), naopak jako nevyhovující většina (61,7%) souboru (55,8% žen, 79,3% mužů). O něco příznivěji oproti průměrným hodnotám výpovědí celého souboru hodnotí platové podmínky učitelé s nejdélejší učitelskou praxí (více než 10 let) a učitelé na prvním stupni ZŠ.

Postoje učitelů k vlastní profesi jsou také výrazně ovlivněny vnímáním osobní perspektivy povolání. V této souvislosti nás zajímalo, jak učitelé posuzují absenci kariérního růstu a dalšího vzdělávání učitelů. Pouze 7,8% respondentů se vyjádřilo, že učitelství jim dává jednoznačně možnost kariéry, dalších 45,2% učitelů se domnívá, že jen malou, zatímco přibližně stejně velký podíl učitelů (43,5%) je přesvědčen, že jim učitelství nedává možnost kariérního růstu. Mezi výpověďmi žen a mužů jsou překvapivě jen nevýznamné rozdíly. Výrazně pozitivnější představy o vlastní budoucí profesní kariéře vykazuje skupina začínajících učitelů (do tří let praxe), když jen čtvrtina (26,7%) uvedla, že jim učitelství nedává možnost kariérního růstu. Naopak, výrazně skeptičtější pohled na svou budoucí kariéru vykazují učitelé s profesní praxí 4 – 10 let.

Tito učitelé, označováni pedeutology jako učitelé „zkušení“, „stabilizovaní“, „experti“ (srovnej Průcha 1997, 214 – 224), se v našem šetření nápadně a opakovaně vymykají z celého souboru. Svými postoji k profesi ve srovnání s profesně zkušenějšími (nad 10 let praxe) spíše deklarují učitele „rezignující“, „konzervativní“, „vyhasínající“. Tato skupina učitelů vykazuje daleko negativnější postoje nejen k profesní perspektivě (kariéra), ale, jak je výše uvedeno, i k dalším subjektům edukace (žáci, kolegové, rodiče) a k edukační realitě (kázeň žáků).

Učitelé také vítají případné změny ve školní výuce, a to jak v obecném smyslu, tak také ve vztahu ke své vlastní výuce. Více než pětina respondentů (22,6%) by se nebránila zásadním změnám, téměř dalších 66,1% respondentů upřednostňuje změny dílčí. Konzervativnější postoje ke změnám jsou patrné u starších učitelů a zejména učitelů prvního stupně ZŠ, kteří se spíše přiklánějí k dílčím změnám. Naopak je tomu u výpovědí začínajících učitelů, kteří by se navíc, stejně jako muži, nejméně obávali ohrožení stylu vlastní práce v souvislosti s přijatými změnami ve výuce.

Naprostá většina učitelů (99,1%) uvádí, že považuje za dobré dále prohlubovat své vzdělání, více než polovina z nich (54,8%) to

však podmiňuje odpovídajícími podmínkami. Nutnost vytvořit adekvátní systém dalšího vzdělávání zdůrazňují zejména učitelé prvního stupně. Naopak, tuto podmínku uvádí jen pětina (20,0%) začínajících učitelů (do tří let praxe). V obdobném rozsahu jsou učitelé ochotni prohloubit si své znalosti i z aprobačních předmětů. Dvě pětiny (40,9%) respondentů uvedlo, že by si v případě možnosti rádi rozšířili kvalifikaci o další aprobační předmět, podstatně vyšší zájem o studium dalšího předmětu vykazují přirozeně výpovědi začínajících učitelů (73,3%).

Závěry

Tato stať si kladla za cíl kvalifikovat postoje, které vyjadřují učitelé ke své vlastní profesi. Výsledky našeho šetření poukazují na převažující pozitivní postoje učitelů k žákům a také ke svým kolegům. Učitelé se nebrání změnám v edukaci, upřednostňují však spíše dílčí a promyšlené zásahy, méně již zásadní a razantní změny. Také další kvalifikační růst, prohlubování vzdělání a rozšíření aprobační je respondenty přijímáno veskrze kladně, s rozpaky je však akceptována chybějící koncepce a realizace dalšího vzdělávání učitelů. Hlubší analýzu si zasluhuje vnímání problému kázně žáků. Jako nedostatečnou posuzují sledování učitelé podporu rodičů a veřejnosti. Potvrdilo se také nízké profesní sebevědomí učitelů vyplývající z představy podhodnocené prestiže učitelského povolání.

Ve výpovědích respondentů byly uvnitř souboru shledány některé významné odlišnosti. V zásadě se potvrdily předpoklady v rozdílných výpovědích mezi učitelkami a učiteli a mezi skupinami učitelů prvního a druhého stupně ZŠ. Tyto rozdíly mohou vyplývat z odlišností mužského elementu v učitelské profesi, resp. z práce s odlišnými věkovými skupinami dětí. Jako spíše nepředvídatelné (rozporuplné) se ukázaly rozdíly mezi výpověďmi učitelů velkých a malých škol ve vztahu k předpokládanému odlišnému klimatu edukace. Nápadné rozdíly byly dále shledány v prezentaci postojů k profesi u učitelů skupin kategorizovaných podle délky profesní praxe. Za znepokojivé považujeme nápadně negativnější hodnocení řady významných komponent profese (zejména postoje k dalším subjektům) skupinou „profesně stabilizovaných“ učitelů s praxí 4 – 10 let.

Některé publikované práce v oblasti pedeutologie v posledních letech dokumentují zvýšený zájem o učitele, zejména o jeho vzdělávání a podmínky práce. Právě učitel, jako bezprostřední a rozhodující realizátor veškerých zamýšlených změn ve školství, při práci s žáky naplní anebo také nedokáže splnit vytyčené cíle. V tomto

světle se pak ukazují postoje učitelů k vlastní profesi jako relevantní determinanta kvality edukace.

Podle výsledků uvedeného šetření lze celkově konstatovat, že obraz učitele vyplývající z jeho postojů je mnohem příznivější, než jak je často laicky a mediálně prezentován. Je potěšitelné, že v rozhodující většině se naši učitelé jeví jako osoby vstřícné vůči žákům, ochotné se dále vzdělávat a jsou učitelskou profesí většinou uspokojeny.

Literatura:

- Bližkovský, B. – Kučerová, S. – Kurelová, M.: Středoevropský učitel na prahu učící se společnosti 21. století. Konvoj, Brno 2000.
- Havlík, R.: Prestiž učitelského povolání. In: Učitel – jeho příprava a požadavky školské praxe. Sborník referátů 2. konference ČAPV. PF UJEP, Ústí nad Labem 1994.
- Kolektiv: Pedagogická fakulta očima studenta. Výzkumná zpráva. PedF UK, Praha 1994.
- Průcha, J.: Moderní pedagogika. Portál, Praha 1997.
- Seebauer, R.: Lehrer(in) sein in Mitteleuropa. Mandelbaum, Wien 1997.
- Solfronk, J. a kol.: Učitelství jako profese. Technická univerzita, Liberec 2000.
- Tuček, M., Machonin, P.: Prestiž povolání v České republice v roce 1992. Sociologický časopis, 29, 1993, s. 367-382.
- Urbánek, P.: Výzkumné šetření a analýza modelů praktické přípravy ve studiu učitelství. Disertační práce. PedF UK, Praha 1998.
- Urbánek, P.: Profesní časové zatížení učitelů ZŠ. Pedagogika, 49, 1999a, č. 3, s. 277 – 288.
- Urbánek, P.: Změny v profesním zatížení učitelů základních škol. In: Poslední desetiletí v českém a zahraničním pedagogickém výzkumu. Sborník ze 7. konference ČAPV, VŠP, Hradec Králové 1999b, s. 280 – 285.

AUTOŘI - KONTAKT:

Doc. PhDr. Jan Solfronk, CSc.
PaedDr. Petr Urbánek, Ph.D.
katedra pedagogiky a psychologie
Fakulta pedagogická
Technická univerzita v Liberci
Hálkova 6
461 17 Liberec

Tel.: 048/535 42 20, 535 44 22
E-mail: petr.urbanek@vslib.cz
mamazer.skol@antik-fryc.cz